

Cahiliye Dönemi Medine'sinde Arap-Yahudi İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation on Arab-Jewish Relations in the Medina of Jahiliyyah Period

Bilal Toprak

Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı
Asst. Prof., Duzce University Faculty of Theology, Department of History of Religions
Düzce / Turkey
bilaltoprak25@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8039-2128

Fatih Zengin

Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi
Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University Faculty of Islamic Sciences, Department of
Sirah al-Nabawiyah and Islamic History
Balıkesir / Turkey
fatihzengin2020@hotmail.com
orcid.org/0000-0001-6054-7743

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 30 Nisan 2023 / **Date Received:** 30 April 2023

Kabul Tarihi: 4 Haziran 2023 / **Date Accepted:** 4 June 2023

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2023 / **Date Published:** 30 June 2023

Yayın Sezonu: Haziran 2023 / **Pub Date Season:** June 2023

Atıf: Toprak Bilal - Zengin, Fatih. "Cahiliye Dönemi Medine'sinde Arap-Yahudi İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Akademik Siyer Dergisi* 8 (Haziran 2023), 1-26.

Citation: Toprak Bilal - Zengin, Fatih. "An Evaluation on Arab-Jewish Relations in the Medina of Jahiliyyah Period". *Journal of Academic Sirah* 8 (June 2023), 1-26.
<https://doi.org/10.47169/samer.1290248>

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Yayıncı: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Published by: KSU Sirah Researches Application and Research Center

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların Kaynakça'da belirtildiği beyan olunur (Bilal Toprak - Fatih Zengin).

Ethical Statement: It is declared that during the preparation process of this study, scientific and ethical principles were followed and all the studies benefited from are stated in the bibliography (Bilal Toprak - Fatih Zengin).

Bu makale Creative Commons Atıntı-Gayriticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-Nc 4.0).

Öz

Hicretten önceki adıyla Yesrib, antik döneme uzanan tarihiyle Arabistan'ın önemli bir şehridir. Buradaki su kaynakları ve tarım arazileri sayesinde tarih boyunca birçok topluluk Yesrib'e yerleşmiştir. Bu makale Yesrib'e yerleşen topluluklardan Yahudiler ile onlardan sonra gelen Evs ile Hazrec kabilelerine ve aralarındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Yahudilerin buraya nereden geldikleri konusu özellikle Müslüman tarihçiler tarafından değerlendirilmiş ancak bir uzlaşmaya varılamamıştır. Yesribli Arapların Yemen kökenli oldukları konusu ise tartışmalıdır. Kâhtanî asıllı Evs ve Hazrec kabilelerinin ataları Yemen'den kuzeye göç eden Ezd kabilesinin kollarına mensuptur. Medine'deki bu iki topluluğun İslam öncesi dini ve sosyal yapıları ile bunların birbirleriyle ilişkileri hicret sonrası Medine'yi doğrudan etkilemiştir. Önceleri aralarında cari olan savaş hukuku Arapların galibiyetiyle sonuçlanmış, akabinde fiilî bir siyasi ortam oluşmuştur. Arap galibiyetinden sonra da Yahudiler şehrin ticari hayatına hâkim olmaya devam etmişler ancak zaman zaman Araplarla ortaklıklar kurmuşlardır. Medine Yahudilerinin dünyanın geri kalan Yahudileriyle irtibatlarının zayıf olduğu görülmektedir. Bu durum onların Araplarla çok daha yakın ilişkileri geliştirmesine ve onlardan etkilenmelerine yol açmıştır. Dil ve kültür açısından Arap örfüne büyük oranda uyum sağlayan Yahudiler, yine de benliklerini yitirmemiş, inanç konusunda ise putperest Araplardan ayrılmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Siyer, Cahiliye, Medine, Yahudiler, Araplar.

Abstract

The city known as Yathrib in pre-Islamic times, with a history dating back to ancient times, is an important city in Arabia. Due to its water sources and agricultural lands, many communities have settled in Yathrib. This article focuses on the Jewish communities that settled in Yathrib, as well as the subsequent arrival of the Aws and Khazraj tribes and their relationship with the Jews. The origins of the Jewish community have been a subject of evaluation, particularly among Muslim historians, but a consensus has not been reached. However, it is undisputed that the Arab inhabitants of Yathrib have their roots in Yemen. The Aws and Khazraj tribes of Qahtani descent are branches of the Ezd tribe, which migrated northwards from Yemen. The pre-Islamic religious and social structures of these two communities in Medina, as well as their relations with each other, directly influenced Medina after the Hijrah (migration of the Prophet Muhammad). Initially, the prevailing war customs between them resulted in Arab victory, followed by the establishment of a practical political environment. After the Arab victory, the Jews continued to exert influence over the city's commercial life but occasionally formed partnerships with the Arabs. It is observed that the Jews of Medina had weak connections with the rest of the Jewish world. This situation led them to develop much closer relationships with the Arabs and be influenced by them. While assimilating to a great extent with Arab customs in terms of language and culture, the Jews did not lose their distinct identity and differed from the polytheistic Arabs in matters of faith.

Keywords: History of Religions, Sirah, Jahiliyyah, Medinah, Jews, Arabs.

GİRİŞ

Hicretten önce Medine’de Putperest Araplar ve Yahudiler olmak üzere iki büyük dini grup bulunmaktaydı. Hz. Peygamber, Medine’ye hicret ettiğinde şehir nüfusunun yaklaşık yarısı Yahudilerden oluşuyordu. Bunlar, genel itibariyle Arap kültürünü benimsemiş görünmekteydiler. Araplar gibi konuşup giyiniyor ve Arapça isimleri tercih ediyorlardı.¹ Hz. Peygamber’in Mekke’de iken Yahudilerle önemli bir teması olmamıştı. Yine de Müşriklere nazaran Yahudilerin İslam davetine daha sıcak bakacaklarını umuyordu. Hz. Peygamber’in Yahudilerle ilişki kurma sürecine benzer şekilde Kur’an’da da Mekki ayetlerde İsrailoğullarından söz edilmekle beraber, hicretten sonra Yahudilerle ilgili ayetlerin sayısında artış görülür. Çünkü Yahudiler artık sadece geçmişte kalmış ve ibret alınacak bir millet değil, muhatap durumundaydı. Kur’an’daki söz konusu ayetlerde Yahudilerin kimi inançları ve tutumları çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Hicaz Yahudilerinin ana akım Yahudilik ile çok ciddi ilişkiler kurmadığı göz önünde bulundurulduğunda, Kur’an’ın Medine Yahudilerine yönelik kimi ikazlarının genelleştirilemeyeceği gerçeği ön plana çıkmaktadır. Yine bu nedenle İslam öncesi Hicaz Yahudileri ile ilgili malumatın neredeyse tamamının başta Kur’an, hadisler ve siyer olmak üzere İslam kaynaklarına dayandığı görülmektedir.

Medine Yahudileri ile ilgili temel referans kaynağı olarak Kur’an’ın Yahudilerle ilgili kimi ayetlerinin anlaşılması noktasında bazı problemlerin olduğu müşahede edilmektedir. Medine Yahudilerinin dini ve sosyal yaşantılarının bilinmesi ve Arap kabileleriyle kurdukları ilişkinin doğru bir şekilde tespit edilmesi, söz konusu Kur’an ayetlerinin daha isabetli bir şekilde yorumlanmasını sağlayacaktır. Üzeyir’in Allah’ın oğlu olarak görülmesi inancı, ahbâr ve rabbâniyyûnun ilah edinilmesi gibi birçok meselenin anlaşılması da bu ilişkilerin bilinmesine bağlıdır. Makalenin odak noktası İslam öncesi/cahiliye dönemi olmasına rağmen, yer yer hicret sonrası gelişmelere ve Kur’an ayetlerinde belirtilen bazı meselelere yer verilmiştir. Bunun temel sebebi, sonraki kayıtların ve bahse konu olan bazı olay ve tartışmaların İslam öncesi durumu aydınlatmasındaki rolüdür.

Bu çalışmanın temel amacı Cahiliye dönemi Medine’inde yaşayan Yahudi ve Arap kabilelerinin sosyal, siyasi ve dini açıdan ilişkilerini ve karşılaşmalarını ele almaktır. Böylece hem Medine’de inşa edilen Müslüman toplumunun yerleştiği zemin daha iyi anlaşılacak olacak hem de Kur’an’ın Medine Yahudilerini muhatap alan ayetlerinin doğru anlaşılmasına katkı sunulmuş olacaktır. Ayrıca İslam tarihi ve dinler tarihinin ortak çalışma alanını kapsayan bu çalışmanın söz konusu alanlarda çalışan araştırmacılar tarafından kaleme alınması çalışmanın disiplinlerarası yönüne işaret etmektedir.

Arap Yarımadası Yahudileriyle ilgili Yahudi kaynaklarında çok sınırlı düzeyde bir bilgiye rastlanması araştırmacıların da dikkatini çekmektedir. Sözelimi Yahudi kaynaklarında Mısır, Bizans ve İran gibi coğrafyalarda yaşayan Yahudiler hakkında detaylı kayıtlara rastlanmaktayken Hicaz Yahudileri ise âdeta unutulmaya mahkûm edilmişlerdir. Bu durum Hicaz Yahudilerinin dünyanın geri kalanındaki Yahudi cemaatiyle olan kopukluğunu göstermektedir.² Hicaz

¹ Muhammad Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. M. Said Mutlu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966), 378.

² Mustafa Baş, *Hicaz Yahudileri: Tarihçe Etnik Yapı ve Dini Uygulamalar* (İstanbul: Kopernik Kitap, 2019), 54.

Yahudilerinin İslam öncesi dönemde Arabistan'daki durumlarıyla ilgili bilgilerin tamamına yakını İslam tarihi kaynaklarına dayanmaktadır. Zira bu bölgedeki Yahudiler ya kendi tarihleriyle ilgili kayıt tutmamışlardır ya da varsa tuttıkları kayıtlar zaman içinde yok olmuştur. Günümüze ulaşan az sayıdaki mezar taşı kitabesi, bölgedeki Yahudi varlığının Miladi birinci yüzyıla kadar geriye götürülebileceğini göstermektedir. Farklı alfabe ve dillerde kaleme alınan bu kitabelerde baskın dil olarak Nabatî Aramicesi karşımıza çıkmaktadır. Ancak daha çok Medine'nin kuzeyinde yer alan Hicr ve El-Ula bölgelerinde bulunan mezar taşı kitabelerinin sundukları bilgi çok sınırlıdır.³ Bu yüzden denilebilir ki Kur'an-ı Kerim'in Hicaz Yahudilerine işaret etmesi onların en azından isim olarak dünya tarihinden silinip yok olmalarını önlemiştir. Bu çalışmada öncelikle Medine Yahudileriyle ilgili köken tartışmalarına, Yahudilerin sosyal, dini yaşamına ve din adamlarının toplum üzerindeki etkilerine değinilecektir. Ayrıca Üzeyir meselesi bağlamında Medine Yahudilerinin ana akım Yahudilikten ayrılan yönüne de temas edilecektir. Ardından Medine'ye yerleşen Arapların kökenleri, sosyal yaşamı ve Yahudilerle kurdukları ilişkiler ele alınacaktır.

Arap ve Yahudilerin birlikte yaşadığı bu şehrin bilinen en eski adı Yesrib'dir.⁴ Bu adın kaynağı hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bazı rivayetlere göre Medine'ye bu isim, şehre yerleşen ilk şahıs olduğu iddia edilen Yesrib adındaki bir şahsa izafeten verilmiştir.⁵ "Yesrib" adının ilk defa kullanıldığı metin ise Babil kralına ait bir kitabedir. Ayrıca antik Roma döneminden Batlamyus ve Bizanslı Stefan da eserlerinde şehrin adını "Jathripa" olarak zikretmişlerdir.⁶ Buraya yerleşen insan sayısı arttıkça şehre verilen Yesrib adı da daha geniş bir bölge için kullanılmaya başlanmıştır. İslam öncesi dönemde, orada Yahudilerin yaşadığı dönemde Yesrib birçok köyden oluşan ve Uhud ile Ayr dağları arasında uzanan vadinin tamamı için kullanılmaya başlanmıştır.⁷

Medine, Arap Yarımadası'nın batısında, Hicaz bölgesinin Kızıldeniz sahiline yakın bir mevkiinde yer almaktadır. Bölgenin en canlı kenti olan Mekke'nin kuş uçuşu 350 km. kuzeyinde, Kızıldeniz'in yaklaşık 68 km. doğusundadır.⁸ Şehir, etrafı dağlarla çevrili bir vaha görünümündedir. Arazisinin tarıma elverişli olması ve aynı zamanda Arabistan şartlarında su imkânlarının bol olması sayesinde burası kervanlar için bir konak yeridir. Belki de Mekke'nin Kâbe'den dolayı sahip olduğu ayrıcalıkları olmasaydı Medine, Hicaz'ın sadece tarımda değil ticarete de en önemli şehri olacaktı. Şehirdeki Yahudi nüfus da ticari faaliyetlerin bölgesellikten çıkıp uluslararası olmasına katkı sağlayacaktı. Ancak bilinen sebeplerden dolayı Mekke ve çevresinde kurulan panayırlar Medine'nin

³ Robert G. Hoyland, "The Jews of Hijaz in the Quran and in their inscriptions", *New Perspective on the Qur'an*, ed. Gabriel said Reynolds (London: Routledge, 2011), 110.

⁴ Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/156.

⁵ Bu Yesrib'in ismi ve nesebi hakkında da birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. İbnü'l-Kelbi Bunun Ad kavminin helak edilmesinden sonra buraya yerleşen İrem kavminin boylarından olan Yesrib b. Yehzil b. İrem olduğunu nakleder. İbn Haldun ise onun Amâlika Araplarından Yesrib b. Kaine olduğunu belirtir. Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldun* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 1/444; Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ*, 1/156; Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-zaman fi tarihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât (Dimaşk: Dâru'r-Risaleti'l-İlmiyye, 2013), 1/60.

⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru's-Sâki, 2001), 4/130.

⁷ Yasin Gâdiban, *el-Fikru's-siyasi inde'l-Ensar* (Jamhoro/Pakistan, 1993), 6, 19.

⁸ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 29/305.

bu yönünün zayıf kalmasına sebep olmuştur. Buna rağmen Medine, Yemen/Şam yolunda önemli bir ticaret noktası olmaya devam etmiştir.

1. MEDİNE YAHUDİLERİNİN KÖKENİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Hicaz’da ilk Yahudi yerleşiminin ne zaman ve nasıl başladığı konusunda pek çok varsayım bulunmaktadır.⁹ Hatta Medine Yahudilerinin köken itibariyle İbrani mi yoksa Arap mı oldukları konusu da tartışmalıdır. Onların İbrani asıllı olup Hicaz’a sonradan geldiklerini ifade edenler olduğu gibi aslen Arap olup sonradan Yahudiliğe geçtiklerini iddia edenler de mevcuttur. Yakubî gibi klasik dönem Müslüman tarihçilerden bazıları¹⁰ ile Margoliuth, Nöldeke ve Winckler gibi modern batılı araştırmacılar Medine Yahudilerinin Arap kökenli olduğunu ileri sürmektedirler. Bunlardan Margoliuth, bu iddiayı kesin bir dille ileri sürmese de ihtimallerden biri olarak gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade etmektedir.¹¹ Ancak hâkim görüş Medine Yahudilerinin İbrani kökenli oldukları yönündedir. Her ne kadar Araplardan da Yahudiliğe çok sınırlı sayıda geçişler olmuşsa da bu geçişler, hiçbir zaman onların Yahudi toplumu içerisinde siyasi ve toplumsal bir güç oluşturacak ve toplum yapısında baskın bir Arap renginin oluşmasını sağlayacak kadar olmamıştır.

Modern araştırmacılarından İzzet Derveze, Kur’an’ın Medineli Yahudilere “Ey İsrailoğulları!” şeklinde hitap ettiğini belirterek bu hitabın, onların Yahudi kökenli olduklarının ispatı olduğunu öne sürmektedir. Zira “Ey İsrailoğulları!” hitabı, genel ve kapsamlı bir tanım olarak yöneltilmiştir ve oryantalist iddiaların aksine Medineli Yahudilerle eski Yahudiler arasında soy bakımından sağlam ve sarsılmaz bir ilişkiye dikkat çekmektedir.¹² Medine Yahudilerinin Arap kökenli zannedilmesi, bu Yahudilerin Arap isimlerini kullanmış olmasından kaynaklanmalıdır. Ne var ki sadece şahıs isimlerine bakarak bir milletin kökenini tayin etmeye kalkışmak hatalı sonuçlar verecektir. Örneğin Suriye ve Ürdün’de bir devlet kurmuş olan Nebati Arapları da Yunan isimlerini kullanmışlardır. Ancak bu isimleri kullanmaları hiçbir şekilde onların Yunanlı oldukları anlamına gelmemektedir.¹³ Dolayısıyla Yahudilerin de Arap isimlerini kullanmaları olsa olsa onların bir arada yaşadıkları ve hâkim kültürden etkilendiklerini göstermekle ilgilidir. Buna rağmen Medineli Yahudiler birçok Yahudi ismini de kullanmış ve milli/kültürel yapılarını muhafaza etmişlerdir.¹⁴

Ebu’l-Ferec el-İsfahani, Nadir ve Kureyza Yahudilerinin Romalıların zulmünden kaçarak Medine’ye gelen Filistinli Yahudiler olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵ Ebu’l-Ferec’in bu görüşünü destekler mahiyette Nadir ve Kureyza şairlerinin kendilerini “Kâhinan” yani Kohen” olarak nitelemeleri de onların Yahudi kökenli oldukları fikrini desteklemektedir. Medine Yahudilerinin

⁹ S. D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, çev. Nuh Arslantaş - Emine Buket Sağlam (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 72.

¹⁰ Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer Yakubî, *Tarihu Yakubî* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1415), 2:49; Moshe Gil, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*, çev. David Strassler (Leiden: Brill, 2004), 8.

¹¹ David Samuel Margoliouth, *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, çev. Suat Ertüzün (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003), 117.

¹² M. İzzet Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1989), 1/98.

¹³ Ali, *el-Mufasssal fi tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, 3/52.

¹⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî el-Vâkidî, *el-Megâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru’l-A’lemi, 1989), 1:366; Hikmet Zeyveli, *Medine Sahifesi* (İstanbul: Kuramer, 2019), 31.

¹⁵ Ebu’l-Ferec Ali b. Hüseyin İsfahanî, *Kitâbu’l-Eğâni*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1423), 22/78.

kendilerini Harun soyuna dayandırdıkları da rivayet olunmuştur. Bu da tabii olarak İsrail soyundan olduklarına inandıklarını göstermektedir. Bu inanışın bir uzantısı olarak Harun soyundan gelmeyeceğine dair vurguları da bu bakış açısını yani onların İbrani asıllı olduğu iddiasını güçlendirmektedir.¹⁶

Medine Yahudilerinin İsrailoğulları kökenli oldukları görüşü kabul edildiğinde Medine'ye ilk yerleşmelerinin ne zaman gerçekleştiği meselesi de gündeme gelmektedir. Yahudilerin Medine'ye ilk gelişlerini Hz. Musa döneminden başlatanlar olduğu gibi bu tarihi Suriye'nin Yunanlılarca istila edilmesinden ve/veya Filistin'in Romalılarca ele geçirilmesinden sonra başlatanlar da vardır. Ayrıca Roma imparatorluğunun Şam'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Hristiyanlığa geçmeyi kabul etmeyen Yahudilere uyguladığı baskılardan bunalan Şam'daki Yahudilerden Benî Kureyza ve Benî Nadir'in atalarının buradan kaçarak Yesrib'e yerleştikleri de ileri sürülmüştür.¹⁷ Bir başka iddia ise Babil Kralı Nabukadnazzar (Buhtunnasr) tarafından Kudüs'ten sürgün edilen Yahudilerin güneye inerek Yesrib'e gelip yerleştikleri şeklindedir.¹⁸

Yahudilerin Hicaz bölgesine gelişini Hz. Musa ve Yeşu dönemine dayandıranların bir kısmı da bunu, Arabistan'da yaşayan Amâlikalılar ile Yahudiler arasında yapılan savaş ile ilişkilendirmektedir. Buna göre gönderilen ordunun bir kısmı buraya yerleşmiştir.¹⁹ İlgili rivayet her ne kadar herhangi bir arkeolojik ya da tarihsel belge ile desteklenmemişse de Yesrib'de Yahudilerden önce soyu günümüze ulaşmayan Arab-ı Baide'den sayılan Amâlika kavminin yaşadığı bilinmektedir. İslam tarihçilerinden Taberî ise Babil Kralı Buhtunnasr'ın zulmünden kaçan Yahudilerin önce Mısır'a daha sonra burada oluşan tehlikelerden dolayı Hicaz'a yerleştiklerini öne sürmektedir.²⁰

Yahudilerin Yesrib'i yurt edinmelerinde dini inançları gereği, buraya bir mesih (kurtarıcı) gönderileceği inancının etkili olması da muhtemeldir.²¹ Semhûdî'nin verdiği bilgilere göre Kutsal kitaplarında "Son Peygamber" in hurma bahçelerinin bulunduğu bir şehre göç edeceği bilgisine sahip olan Yahudiler gönderilecek elçiyi beklemek amacıyla güneydeki ülkelere yönelmişler; bunların bazıları Şam'da, diğer bir kısmı da Hayber'de yerleşmişlerdir. Onlardan bazıları ise daha da aşağılara, Yesrib'e kadar inmişlerdir.²² Burada dikkat çekici olan diğer bir husus ise kaynaklarda, Mabel'in yıkılmasından sonra yalnızca kohenlerin yaşadığı yerleşim yerlerinin ortaya çıktığından bahsedilmesidir. Midraşların Arabistan'a kaçan kohenlerin varlığından söz ettiğini belirten Goitein, Medine'nin de başlangıçta bir kohen şehri olabileceğinden söz eder.²³

Bahsi geçen iddiaları kronolojik olarak sıraladığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

¹⁶ el-Vâkîdî, *el-Megâzi*, 1/365.

¹⁷ Ğadban, *el-Fikru's-siyasi inde'l-Ensar*, 37.

¹⁸ Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ*, 160; Bozkurt - Küçükbaşçı, "Medine", 29/306.

¹⁹ Mustafa Baş, *Hicaz Yahudileri: Tarihçe Etnik Yapı ve Dini Uygulamalar* (İstanbul: Kopernik Kitap, 2019), 55.

²⁰ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Tarihü't-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Türas, 1967), 2/549.

²¹ Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955), 2/45-46; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 2/354. Yahudilerin bu beklentileri Medinelilerin İslâm'ı kabul etmesinde de etkili olmuştur

²² Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ*, 1/160.

²³ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, 74.

1. Hz. Musa, hac dönüşünde Filistin’e giderken Tevrat’ta anlatılan coğrafya benzerliğinden hareketle gelecek nebinin Medine’de çıkacağını düşünmüş ve Yahudilerden bir grubu buraya bırakmıştır (MÖ. 1300 civarı).
2. Buhtunnasr’ın Kudüs’ü işgal edip Süleyman Mabedi’ni yıkmasından sonra gerçekleşen Babil Sürgünü döneminde (MÖ. 586)²⁴ bir grup Yahudi Hicaz bölgesine (Yesrib, Hayber, Vâdi’l-Kura, Teyma ve Fedek) yerleşmiştir.²⁵
3. Romalıların Kudüs baskını (Miladi 70) ve Bar Kohba isyanı sonrası (Miladi 132) buradan sürülen Yahudilerin bir kısmı güneye yönelerek Yesrib’e kadar gelmişlerdir.
4. Dini metinlerdeki ifadelerden hareketle Mesih’in Arap coğrafyasında zuhur edeceğine inanan bazı Yahudi toplulukları farklı zamanlarda buralara gelip yerleşmiştir.

Görüldüğü gibi Yahudilerin Hicaz’a özeldir de Medine’ye yerleşmelerine dair birçok çıkarım bulunmaktadır. Ancak bu iddialardan hiçbiri kesin arkeolojik ya da adı geçen tarihlerden günümüze ulaşan bilimsel verilere dayanmamaktadır. Dolayısıyla hangisini kabul edersek edelim bir ihtiyat payı bırakmak gerekmektedir. Yahudilerin Hicaz’a gelişine dair görüşler değerlendirildiğinde, Roma zulmü sonrası Suriye’den kaçan Yahudilerin buralara sığınmış olmalarının kuvvetle muhtemel olduğu görülmektedir.²⁶

Yesrib’e yerleşen Yahudiler bölgenin sağladığı imkânlardan yararlanarak tarım ve çeşitli zanaatlarla meşgul oldular.²⁷ Ayrıca ticarete de ilerlediler ve bir süre sonra Medine ve çevresinin en önemli ekonomik gücü haline geldiler. Cahiliye şiiirinde Hicaz Yahudilerinin ticari maharetlerine işaret eden ifadeler onların erken dönemlerden itibaren bölge ticaretinde etkili olduklarını göstermektedir.²⁸ Bu açıdan bakıldığında İslam öncesi dönemde, şehirde mevcut olan dört çarşıdan üçünün Yahudi kabilelerine, kalan birisinin ise Hazrec liderlerinden Abdullah b. Übey b. Selul ile Yahudi ortağına ait olması düşündürücüdür.²⁹ Yahudiler bu pazar gelirlerinin dışında tüccarları yüksek faiz oranlarıyla borçlandırarak civardaki Arapları iktisadî açıdan kendilerine bağımlı hale getirdiler.³⁰ Dolayısıyla nüfus olarak zaten çoğunluk teşkil etmelerinin yanında ekonomik olarak da en güçlü topluluk oldular. Gücün getirdiği özgüvenle şehrin kendilerinden önceki sakinleri olan Amâlîka ve Cürhüm Araplarını Yesrib’den sürerek şehrin hâkimiyetini tamamen ellerine aldılar.³¹

²⁴ Yahudi tarihinde sürgün denildiğinde Babil sürgünü ön plana çıkmaktadır. Babil sürgünü ile ilgili tartışmalar için bkz. Ali Osman Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 33.

²⁵ Komisyon, “Medina”, *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: Keter Publishing House, 1978), 11/1211.

²⁶ Baş, *Hicaz Yahudileri: Tarihçe Etnik Yapı ve Dini Uygulamalar*, 62; Zeyveli, *Medine Sahifesi*, 34.

²⁷ Gordon Darnell Newby, *A History of the Jews of Arabia: From Ancient Times to Their Eclipse under Islam* (South Carolina: University of South Carolina Press, 1988), 50.

²⁸ Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, çev. Ahmed Muhammed Şakir - Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Dâru’l-Maarif, ts.), 242.

²⁹ Michael Lecker, “İslam Öncesi ve İslam’ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine”, çev. Mehmet Mahfuz Söylemez, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (ts.), 157-172; Fethullah Zengin, “Pazar’ın Kuruluşu ve İslam İktisadî Hayatındaki Yeri”, *Siyer Dersleri Medine Dönemi*, ed. İdris Söylemez (Malatya: Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2019).

³⁰ Gadban, *el-Fikru’s-siyasi inde’l-Ensar*, 17.

³¹ Bozkurt - Küçükaşçı, “Medine”, 29/306.

Nüfus avantajının yanında Yahudi kabilelerinin zanaat alanında da etkin oldukları görülmektedir. Kaynukaoğulları kuyumculukla, Nadiroğulları hurma yetiştiriciliği ile ve son olarak Kureyza dericilikle meşguldü.³² Kuyumculukla geçimini sağlayan “Kaynuka” kabilesinin ismi de kuyumcu anlamına gelmektedir.³³ Onlar Medine’de İslam’ın yayılmaya başladığı dönemde de bu mesleği icra ediyorlardı. Bedir Savaşı’nın hemen akabinde cereyan eden ve Kaynukalıların Medine’den sürgün edilmeleriyle sonuçlanan olaylar silsilesi de Kaynukalı bir kuyumcunun dükkânında başlamıştı. Bununla birlikte Medineli Yahudiler o günkü Medine toplumunda yaygın olan diğer iktisat sahalarında da söz sahibiydiler. Tarıma elverişli toprağı olmayıp kuyumculukla zenginleşen Kaynukalılar haricinde, şehirdeki diğer Yahudiler aynı zamanda çiftçilik de yapmaktaydılar.

İslam öncesi dönemde Yahudilerin Yesrib’deki nüfus oranı da tartışmalı konular arasındadır. Yesrib’de 59 köyde meskûn oldukları ifade edilen Yahudilerin nüfusu ile ilgili farklı rakamlar zikredilmiştir. Bazı araştırmalarda bu sayının yaklaşık 10 bin civarında olduğu ileri sürülse de onların Medine’den ayrılmaya başladıkları 625 yılı göz önünde bulundurulduğunda bu rakamın abartılı olduğu düşünülebilir.³⁴ Zira hicretten sonra Medine ve civarında meydana gelen savaşlarda ortaya çıkan nüfus projeksiyonlarından bütün şehrin nüfusunun 10 bin veya bunun biraz üstü olduğu anlaşılmaktadır.³⁵ Dolayısıyla Yahudilerin toplam nüfusunun şehrin yarısını oluşturduğunu düşünsek bile bu rakamın en fazla beş bin civarında olduğu kanaatindeyiz. Ancak sayıca kalabalık olmalarına rağmen Yahudi kabilelerinin kendi aralarında çekişme halinde oldukları görülmektedir.³⁶ Yesrib’de yaşayan Yahudiler, köken itibarıyla İsrailoğullarının devamı olarak kabul edilmekle birlikte sosyal yaşamlarında büyük ölçüde Arapların etkisinde kalmışlardır.

2. SOSYAL VE DİNİ YAŞAM

Bir arada yaşayan toplumlar, farklı inanç ve etnik kökenlere sahip olmalarına rağmen birbirlerinden kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. Bu etkilenme karşılıklı olmakla birlikte hâkim olan kültürün diğerleri üzerinde daha belirgin bir şekilde etkin olduğunu söylemek mümkündür. Yesrib’e yerleşen Yahudilerin, zaman içinde dil, kıyafet ve kültür gibi konularda Araplaştıkları görülmektedir. Böylece kendilerini Araplardan üstün görmekle birlikte Medine’de yaşayan Yahudiler ile Araplar arasında kültürel anlamda önemli etkileşimlerin olduğu söylenebilir. Kültürlerarası etkileşimin en önemli unsurlarından olan dil söz konusu edildiğinde mesele daha iyi anlaşılmaktadır. Dini metinlerinin dili İbranice olmasına karşın Yahudiler günlük konuşmalarında Arapça konuşmayı tercih etmişlerdir.³⁷ Bununla beraber kimi yazışmalarında özellikle

³² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 379.

³³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 184.

³⁴ Zeyveli, *Medine Sahifesi*, 63.

³⁵ Tayyib Okıç, “İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1958), 12; Zengin, Fethullah, *Ensar Kitabı İslâm Siyasi Tarihinde Ensar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 27.

³⁶ Sözelimi Yesribli Benî Nadîr Yahudileri, kendilerini Benî Kureyza Yahudilerinden üstün gördükleri için bir cinayet vakası meydana geldiğinde katil Benî Nadîr’den olunca belirlenmiş olan kan parasının sadece yarısını verirken, Benî Kurayza’dan olan katiller ise diyetin tamamını ödemek zorundaydı. Bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 362.

³⁷ Norman A. Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1979), 4.

Müslümanların aleyhine olan kayıtlarda Judeo-Arabıca’yı (İbrani harfleriyle Arapça) tercih etmişlerdir. Yine yerleşim yerlerine de İbranice isimler vermişlerdir.³⁸ Ayrıca çocuklarına Arapça isimler vermekle birlikte yer yer İbranice isimleri de ekledikleri görülmektedir. Hicazdaki Benî Za’urâ Yahudileri dışındaki Yahudi kabileleri Arap isimleri taşımaktaydı. Yahudiler özellikle günlük hayatta ve Araplarla ilişkilerinde anadilleri olan İbraniceyi pek kullanmazlardı. Bunun sebebinin günümüzdeki pek çok toplumda olduğu gibi baskın kültürün daha kolay yaygınlık kazanması olduğunu düşünmekteyiz. Zira Yahudilerin İbranice konuşmalarına yönelik herhangi bir baskı ya da yasaklama kaydına rastlanmamıştır. Muhtemeldir ki Yahudiler arasında İbraniceyi iyi bir şekilde konuşup yazabilenlerin sayısı sınırlıydı ve bunlar sadece önde gelen bazı din adamlarıydı. Yine de Yahudilerin, Araplar tarafından bunca etkiye maruz kalmalarına rağmen milli ve dini kimliklerini muhafaza etmek konusunda başarılı oldukları görülmektedir. Öte yandan Yesrib ve çevresinde az da olsa Yahudileşen bazı Araplar vardı. Ayrıca Araplar ile Yahudiler arasında kurulan evlilik bağları da bu etkileşimi artırmıştır.³⁹ Kur’an’da Medine’deki Yahudilerin mabetlerinden söz edilirken onların kullandıkları şekliyle bu isimleri zikretmesi dikkat çekicidir. Nitekim Yahudi mabetlerini ifade etmek için İslam kaynaklarında; El-Bia, Kenise, Salavat, (Hac 22/40) kelimeleri kullanılmaktadır.⁴⁰

Yahudi cemaatinin Talmud’da gerekliliği belirtilen temel kurumlarına Medine’de yaşayan Yahudi cemaatinde de büyük ölçüde rastlanmaktadır. Örneğin Yahudiliğin ibadet merkezi olan sinagoglar Medine’de mevcuttu. Kaynaklarda “Kenisetu’l-Yehud” adı verilen bu mabetlerde dini ritüellerin yanında kültürel ve ilmi etkinlikler de yapılmaktaydı. Kur’an’a yönelik “eskilerin masalı” söyleminin buradaki sohbetlerden öğrenilen malumata dayandığı düşünülebilir.⁴¹ Çünkü Tanah’taki hikayelerin sözlü Midraşik yorumları Arap efsaneleriyle mecz olarak nesilden nesle aktarılmıştır.⁴² Sinagog dışında Yahudilerin cemaati ilgilendiren meseleleri görüşmek üzere toplandıkları diğer önemli mekân ise “Bet-Din” yani cemaat evidir. Burada periyodik toplantıların yanında önemli görülen olaylar hakkında ortak karar almak için de toplanılmıştır. Örneğin Nadiroğullarının Medine’den sürgün edilmeleri hadisesinde Kureyzoğulları takınılacak tutumu tartışmak amacıyla Şofar öttürerek cemaati toplantıya davet etmiştir.⁴³ Bunun yanında Yahudilerin Medine’deki eğitim merkezleri de önemli bir görev üstlenmektedir. Yahudi cemaatinin eğitim kurumu olarak karşımıza çıkan Beytülmidras (Bet (ha)-midraş) aynı zamanda adli meselelerin

³⁸ Nuh Arslantaş, “Hz.Peygamber’in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”, *İSTEM* 11 (01 Aralık 2008), 20.

³⁹ Abdulbasit Bedr, *et-Tarihu’s-şamil li’l-Medinetu’l-Münevvere* (Medine, 1993), 1/110.

⁴⁰ Baki Adam, “Sinagog”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/222.

⁴¹ İslam tarihi kaynaklarında bu ifadeyi ilk kez kullananın Nadr b. Haris olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca onun Ukbe b. Muayt ile birlikte Medine Yahudilerine gelip Resulullah’ın anlattıkları hakkında danıştığı ve Hz. Peygamber’i zor durumda bırakmak amacıyla ona yöneltilecek bazı sorular aldığı da nakledilmiştir. Ebû Abdullah Muhammed İbn İshak, *Sîretu İbn İshak* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1978), 202; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/300.

⁴² Reuven Firestone, “İslam’ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, çev. Ertuğrul Döner - Ahmet Rifat Geçioğlu, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014), 197.

⁴³ Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali Beyhaki, *Delâilü’n-Nübüvve ve ma’rifetu ahvâli sahibi’s-şeria* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1988), 3/361.

görüldüğü bir kurumdur. Hz. Peygamber, zaman zaman buraya giderek İslam'ı tebliğ etmiştir. Yine kimi sahabilerin de burada ahbârlar ile dini meseleleri tartıştıkları kaydedilmektedir.⁴⁴

Yahudi toplumunun Medine'de asimile olmadan varlığını sürdürebilmesinin önemli sebeplerinden biri de toplumda uygulanan yiyecek kuralları ve hukuki müeyyidelerdir. İleride daha detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere Yahudi cemaati üzerinde din adamlarının oldukça etkili olduğu görülmektedir. Romalıların Kudüs'teki mabedi Miladi 70 yılında yıkmasından sonra dünyanın farklı coğrafyalarına dağılan Yahudilerin asimile olmadan ayakta kalmalarında din adamlarının ve uygulanan hukukun önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda cemaati bir arada tutmak adına çeşitli disiplin ve cezalandırma müeyyidelerine başvurulduğu görülmektedir. Bunlardan özellikle kırbaçlama ve dinden çıkanlara uygulanan herem cezası oldukça dikkat çekicidir.⁴⁵ Yine Medine Yahudilerinin koşer kurallarına uydukları ve Arabistan'da önemli bir besin kaynağı olan deve etini yemedikleri ve sütünü içmedikleri bilinmektedir.⁴⁶ Kuşkusuz bu durumun toplumu bir arada tutma ve hâkim Arap kültürünün etkisini azaltmada önemli bir rolü bulunmaktadır.

Yesrib'deki Yahudileri Arap komşularından ayıran diğer bir özellik konut mimarisinde ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen yaşadıkları güvenlik endişeleri nedeniyle Yahudiler, burada *utum*⁴⁷ denilen korunaklı kale-evler inşa etmişlerdir.⁴⁸ Hendek Savaşı'ndaki bazı rivayetlerden Arapların da bu türden evlerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla utumlar ya Yahudilerden Araplara geçmiştir ya da Araplar Yahudilerden görerek bu evlerden kendileri için de inşa etmişlerdir.

Arapların utum inşa etmelerinde etkilendikleri topluluk şüphesiz Yahudilerdir. Amâlika Araplarını şehirden çıkararak Yahudiler bir süre sonra Medine çevresindeki bedevi Arapların saldırılarına maruz kaldılar. Bu durum varlıklı, gıda ürünlerinin bol olduğu birçok Arap şehrinin çok öteden beri maruz kaldığı bir tehditti. Bunun üzerine Yahudiler kendilerini ve ekonomik varlıklarını korumak için kale-evler inşa ettiler. Medine Araplarının arasında düşmanlık ilişkileri başlayınca kendilerini şehirdeki diğer Araplardan korumak için Yahudilerin bu tedbirini benimsemişlerdir. Dolayısıyla bir savaş taktiği ve mimarisi olarak Arapların Yahudilerden etkilendiklerini söylemek gerekir.

Kur'an-ı Kerim'de Medine Yahudilerinin bu korunaklı yapılarından şu şekilde söz edilmiştir. *"Onlar müstahkem şehirlerde veya siperler arkasında bulunmaksızın sizinle toplu halde savaşamazlar. Kendi aralarındaki savaşları ise çetindir. Sen onları derli toplu sanırsın, hâlbuki kalpleri darmadağındır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur"*⁴⁹ Kale gibi yapıların Yahudiler tarafından Hicaz'a getirilmiş olması ve Hayber isminin İbranicede kale anlamına gelmesi,⁵⁰ Yahudilerin

⁴⁴ Arslantaş, "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", 18.

⁴⁵ Nuh Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Kuramer, 2016), 336.

⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/543.

⁴⁷ Utum kelimesinin İbranice kaynaklı olduğu da söylenmiştir. Buna göre Utum "dışardan açık, içeriden kapalı pencereler için kullanılır ve kalın surları ifade eder." Said Havva, *el-Esas fi's-sünne* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, ts.), 2/24.

⁴⁸ Benî Nadir kuşatması örneğinde olduğu gibi savaş sırasında bu kalelere sığınıyor; eğer dışarıda savaşacaklarsa kadın ve çocukları burada muhafaza ediyorlardı. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/170.

⁴⁹ Haşr, 59/14.

⁵⁰ Arslantaş, "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", 22.

kendilerini toplumdan soyutlamaları ve Arap Yarımadasındaki diğer topluluklardan farklı bir unsur olarak kendini koruma ihtiyacı hissetme güdüsüyle açıklanabilir.

Yukarıda ifade edilen Medine Yahudilerinin kimi farklılıklarının yanında kendilerinin Araplara oranla daha güçlü ve kitabi bir geleneğe sahip olduklarına yönelik tutumun da önemli olduğu belirtilmelidir. Bu durum Araplara karşı bir övünç kaynağı olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim Araplar da onların bazı konulardaki üstünlüğünü kabul etmiş ve çeşitli meselelerde zaman zaman onlara müracaat etmişlerdir. Hatta Müşrik Araplar, Yahudilerden kendilerinin mi yoksa Hz. Peygamber’in mi daha doğru yolda olduklarına dair kanaatlerini sormuş ve aldıkları cevaba itibar ederek bunu Müslümanlara karşı bir delil olarak kullanmışlardır. Ayrıca Yahudilerin ticaret ve ziraat gibi alanlardaki becerileri de zenginlik açısından onları diğer Medinelilerden önüne geçirmiştir. Bu durumlar onların kendi ırklarıyla ve statüleriyle övünmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla Araplara oranla hem dini açıdan hem de sosyal statü açısından daha gelişmiş olduklarını düşünen Yahudilerin başka bir dini kabul etmeye yanaşmamalarının arkasında bu üstünlük duygusunun olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

3. DİNİ OTORİTE: RABBÂNİYYÛN VE AHBÂR

İslam öncesi Arap toplumunda din adamlarının toplum üzerinde oldukça etkili oldukları bilinmektedir. Darb-ı mesel haline gelen “ahbâr Yahudilerden, rahipler Hristiyanlardan, kâhinler ise Araplardan” sözü bunun açık bir ifadesidir.⁵¹ Yahudi cemaati üzerinde Yahudi din alimlerinin etkisinin boyutları Kur’an ve hadis kaynaklarında yer alan ifadelerde görülmektedir. Kur’an’da, rabbâniyyûn ve ahbâr olarak anılan söz konusu din alimlerinin Medine Yahudi toplumunun aynı zamanda karar mercileri oldukları ifade edilebilir. Rabbâniyyûn kavramının Harun soyundan gelenleri, ahbârın ise din alimlerini ifade etmek üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu meyanda Hz. Peygamber’in “Eğer on Yahudi din alimi (ahbâr) bana iman ederse Yahudilerin hepsi iman eder”⁵² ifadesi bu etkinin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Hicretten önce de Hicaz Yahudi bilginlerinin Hz. Peygamber’in davetini merak ettikleri bilinmektedir. Medine’deki Yahudilerin ve çevre bölgelerde yaşayan Yahudi din adamlarının Hz. Peygamber’e gelerek çeşitli sorular yönelttikleri görülmektedir.⁵³ Başta inanç olmak üzere İsrailoğullarına gönderilen peygamberlere kadar birçok konuda yöneltilen soruların bir kısmına Hz. Peygamber cevap vermiş ve bazı sorular da ayetlerin nüzul sebebinin teşkil etmiştir. Sorulardan bir kısmının ise âdeti Hz. Peygamber’i imtihan etme gayesi taşıdığı anlaşılmaktadır.

Alim ve din büyüğü gibi anlamlara gelen ahbâr, Medine’de Yahudi din eğitiminin verildiği kurumlar olan beytülmidrastarda yetişmekteydi. Buralarda din eğitiminin yanında adli davalara da Yahudi hukukuna göre çözümler üretiliyordu. Böylece ahbârın din eğitimi veren ve ortaya çıkan meselelere çözüm getiren bilginleri ifade ettiği söylenebilir.⁵⁴ Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudilerin özel bir önem atfettikleri rabbâniyyûn ise ahbâr ile birlikte Kur’an’da eleştirilen diğer

⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/386.

⁵² İbn Hanbel, *Müsned*, 2/346

⁵³ Aynur Uraler, *Hz. Peygamber’e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltilen Sorular* (İFAV Yayınları, 2015).

⁵⁴ Osman Cilacı, “Ahbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/486.

din adamı sınıfını işaret etmektedir. Rabbâniyyûn daha ziyade Harun soyundan gelen kohenlerle ve levililerle ilişkilendirilmiştir. Kohenler, bilindiği gibi önceleri toplanma çadırında daha sonra mabette, başta kurban olmak üzere çeşitli ibadetleri gerçekleştirmekle görevliydi. Daha önce de ifade edildiği gibi, Mabedin yıkılmasından sonra yalnızca kohenlerin yaşadığı yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Medine'nin de başlangıçta bir kohen şehri olabileceği kaynaklarda geçmektedir.⁵⁵ Tefsir kaynaklarında da Nadir ve Kureyza Yahudilerinin Hz. Harun'un soyundan geldikleri dolayısıyla Kohen sınıfına mensup oldukları belirtilmektedir.⁵⁶ Hayber Savaşı'ndan sonra teslim olan Nadiroğullarından olan Hz. Peygamber'in eşi Safiye'de bu soya mensuptur.⁵⁷

Rabbâniyyûn kelimesi ahabâr kelimesinden farklı bir din sınıfını ifade etmekte ve Kur'an'da üç defa geçmektedir. Rabbâniyyûnu ahabârdan daha üstün kılan durum ise ilim ve irfanın yanında onların dini ve dünyevi işlerde otorite olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle rabbâniyyûn aynı zamanda Medine Yahudilerinin yöneticilerini de ifade etmektedir.⁵⁸ Ancak soferim diye adlandırılan ve Tevrat metninin yazdırılmasını üstlenen alimlerin de bu meyanda değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü ileride kendisinden Üzeyir meselesi üzerinden değinilecek olan Ezra, İkinci Mabed döneminde ortaya çıkan soferim sınıfının ilk alimlerindedir.⁵⁹

Kur'an, özellikle Hz. Peygamber ile muhatap olan Yahudi din adamlarını çeşitli tutumlarından dolayı eleştirmiştir. Kur'an, toplumun yalan söylemek ve haram yemek gibi kötü eylemleri karşısında rabbâniyyûn ve ahabârın uyarıcı niteliklerini korumaları gerektiğini belirtmiştir.⁶⁰ Rabbâniyyûn ve ahabârın bu emre uymak bir yana toplumu ayakta tutan çok temel ilkeleri bile ihlal ederek Tevrat hükümlerini kendi çıkarları uğruna değiştirdikleri ve insanların mallarını haksız yere yedikleri belirtilmiştir (Tevbe 9/31,34). Peki Medineli Yahudi din adamlarının Hz. Peygamber'in davetine karşı düşmanca tavırlarının arka planında ne vardı? İlgili Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamberle olan münasebetleri incelendiğinde buradaki temel unsur çıkar ve imtiyaz kaybetme endişesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mabed'in yıkılmasından sonra cemaatin yaptığı yardımlarla geçinen rabbâniyyûnun Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmesi, gelir kaynaklarının kesilmesi anlamına da geliyordu. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı Rabbâniyyûn Hz. Muhammed'in davetini kabul etmemenin ötesinde ona karşı sert ve düşmanca bir tavır sergilemiştir. Dolayısıyla en sert muhalefetin Yahudi din adamlarından geldiğini söylemek mümkündür. Kohenlerin kutsal metinlerdeki kimi ifadeleri "az bir paha" karşılığında satmaları meselesi de hasattan aldıkları payı kaybetme korkusu ile ilişkilendirilmiştir.⁶¹ Kur'an'ın haber verdiği bu durum, Yahudi din adamlarının toplum üzerindeki etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

⁵⁵ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, 74.

⁵⁶ Bk. Elmalılı, *Haşr* 59/2. Ayet tefsiri.

⁵⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 2/82.

⁵⁸ Salime Leyla Gürkan, "Rabbâniyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/376.

⁵⁹ Gürkan, "Rabbâniyyûn", 34/376.

⁶⁰ Maide 5/63.

⁶¹ Bakara 2/79.

Hız. Peygamber döneminde Medine’de yaşayan Yahudi din alimlerinin Tevrat metnine ilişkin tutumları Kur’an tarafından eleştirilmiştir. Ancak burada bir hususa açıklık getirilmesi önem arz etmektedir. Kur’an’daki Medinelî Yahudiler özelinde tahrifi işaret eden kimi ayetlerin bağlamına bakıldığında aslında metin üzerinde yapılan bir tahriften ziyade kelimeleri asıl anlamlarından ve bağlamından uzak bir şekilde yorumlandıkları görülmektedir.⁶² Bu durumda hangi ayetlerin İsrailoğullarını işaret ettiğini hangilerinin Hız. Peygamber ile muhatap olan Yahudilerle ilgili olduğu meselesi gündeme gelmektedir. Burada Kur’an’ın kavram tercihlerinin meseleyi daha anlaşılır kıldığını söylemek mümkündür. Bu hususta Kur’an’da özellikle genel anlamda Yahudilerle ilgili hususları vurgulayan ayetlerin yanında “yehud” şeklinde ifade eden ayetlerin Hız. Muhammed’in muhatap olduğu Yahudileri konu edindiği anlaşılmaktadır.⁶³ Bu durumda Medine Yahudilerinin metinde değil anlam vermede ve yorumlamada tahrif gerçekleştirdikleri söylenebilir. Aksi takdirde Hız. Peygamber döneminde metin üzerinde tahrifatın devam ettiği sonucu çıkar ki bu durum, açıklanması zor bir soruna sebep olur. Çünkü bilindiği gibi Tevrat metninin tedvini Hız. Peygamber’den oldukça uzun bir zaman önce gerçekleşmiş ve son halini almıştır. Bu durumda Medine Yahudi alimlerinin ellerindeki Tevrat’ı ve diğer dini metinleri yorumlarken anlamından uzaklaştırdıkları veya çıkarlarına uygun olmayan kısımlarını gizledikleri anlaşılmaktadır. Yahudi din adamlarının bahse konu olan tutumlarının sadece hicret sonrası ile ilgili olmadığı, Yesrib’de yaşayan Yahudi toplumunun karakterini belirleyen bir tutum olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür.

4. MEDİNELİ YAHUDİLER ÜZEYİR’İ ALLAH’IN OĞLU OLARAK MI GÖRÜYORDU?

İslam öncesi Medine Yahudilerinin inançlarını anlamak noktasında Kur’an’ın ele aldığı kimi konular meseleye ışık tutacak niteliktedir. Bu hususta akla ilk gelen meselelerden biri kuşkusuz Üzeyir meselesidir. Kur’an’da sadece bir yerde kendisinden söz edilen Hız. Üzeyir ismi etrafındaki değerlendirmeler gerek İslam gerekse Yahudi kaynaklarında oldukça tartışmalı bir konudur. Yahudilik tarihinde pek karşılaşmadığımız Allah’a oğul isnat etme hadisesi bağlamında Üzeyir’in kimliği, tartışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu hususta Müslüman müellifler çoğunlukla Hız. Üzeyir’i Yahudi tarihinde son derece önemli bir figür olan Ezra ile eşleştirmişlerdir. Buna göre, Tevrat’ın vazettiği emirlerin aksine bir yaşam sürdüren Yahudilerin elinden Tevrat ve Ahit Sandığı alınmış ve Yahudilerin hafızalarından kutsal metinler silinip kaybolmuştur. Salih bir kimse olan Üzeyir, Tevrat’ın yeniden gönderilmesi için Allah’a dua eder ve böylece Allah Tevrat metnini Üzeyir’in belleğine yerleştirir. Daha sonra yapılan karşılaştırmada Üzeyir’in metninin önceki metinle aynı olduğu anlaşılır. Bu sebepten ötürü Yahudiler, böylesi büyük bir lütfun ancak Allah’ın oğlu olduğu için Üzeyir’e verilebileceğini iddia etmiştir.⁶⁴

⁶² Muhammet Tarakçı, “Tevrat ve İncil’in Tahrîfi ile İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”, *Usul İslam Araştırmaları* 2/2 (2004), 50. Söz konusu ayetler bk. Bakara 2/75; Nisa 4/46; Maide 13/41.

⁶³ Salime Leyla Gürkan, “Temel kavramlar”, *Kur’an’da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Kuramer / Kur’an Araştırmaları Merkezi, 2019), 68.

⁶⁴ Baki Adam, “Üzeyir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/401.

Yukarıda da ifade edildiği gibi İslam geleneğindeki söz konusu anlatılar kutsal metin tedvini ve yaptığı reformlar ile ön plana çıkan Ezra'yı akla getirmektedir. Hz. Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğu iddiası Kur'an'da eleştirilmiş ve bu tutum Hristiyanlıktaki Baba-Oğul inancıyla birlikte anılmış (Tevbe 9/30), hemen sonraki ayette de ahbâr ve ruhbânların rabler edinildiği oysa Allah'ı birlemeleri gerektiği belirtilmiştir. Kur'an ayetlerinin bağlamı ve Kur'an üslubunun temel karakteristiği anlaşılmadığı zaman yanlış anlaşılmalara kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim "Üzeyir Allah'ın oğludur" ifadesiyle vücut bulan bu inanç tüm Yahudileri kapsamadığı gibi muhtemelen Hicaz Yahudilerinin tamamı tarafından da kabul görmüyordu.

Ezra'nın Yahudiler tarafından Tanrı'nın oğlu olarak görüldüğünü ifade eden ayetin nasıl anlaşılması gerektiğine dair önemli çalışmalardan biri Baki Adam'a aittir. Adam, söz konusu inancın tarihte pek bahsi geçmeyen bir topluluğa ait olduğunun dillendirilmesinin Kur'an'ı doğrulama amacıyla yapılan bir savunma olarak görülmemesi gerektiğini belirtir. Çünkü Kur'an'ın söz konusu ayetlerdeki muhatabı Hicaz Yahudileridir.⁶⁵ Gerçekten de ilk dönem siyer kaynaklarından İbn Hişâm'da geçen bir rivayet Medine Yahudilerinden bir heyetin, Sellam b. Mişkem öncülüğünde gelerek Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmemesinden dolayı Hz. Peygamber'i eleştirdiklerini ileri sürmektedir.⁶⁶ Üzeyir'in Allah'ın oğlu olarak kabul edilmesi hususu ve kimi dini uygulamalardan hareketle Medine Yahudilerinin Filistin Minhag'ına mensup oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁷ Yahudilik içerisinde örf, adet ve geleneği ön plana çıkaran Minhag,⁶⁸ Medine Yahudilerinin birçok durumuna da açıklık getirmektedir. Üzeyir meselesinin de Minhag geleneğine dayanması muhtemeldir. İslam geleneğinde Üzeyir'in Ezra olduğu şeklindeki yaygın görüşün aksine Baki Adam, Kur'an'da adı geçen Hz. Üzeyir'in Ezra değil Enoh olduğunu iddia etmektedir. Çünkü Enoh'un Allah'ın oğlu olarak kabul edildiğine dair ilgili deliller Ezra'ya oranla çok daha fazladır. Merkabah⁶⁹ mistik geleneğine göre Enoh'un (Metatron) Tanrı'nın başyardımcısı olarak görülmesi⁷⁰ ve varlıklar alemiyle kurulan ilişkide köprü görevi görmesi bu düşüncenin temel argümanıdır. Ayette Yahudi ve Hristiyanların oğul tanrı iddialarının birlikte verilmesinin sıkça karşılaşılan Yahudi-Hristiyan polemikleriyle ilişkili olduğu görülmektedir.⁷¹ Adam, Kur'an'daki Üzeyir kelimesinin tıpkı Mesih kelimesi gibi isim değil bir unvan olduğunu ve Yahudilerin bu unvanı Tanrı'nın yardımcısı anlamında kullandıklarını belirtmektedir.⁷² Dolayısıyla Kur'an'da Yahudilerle ilgili ayetlerin genelleştirilerek ve zaman ve mekân mefhumunu görmezden gelerek hayalî ve homojen bir yapı üzerinden ortaya konulmaya çalışılması çok sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. Ayetlerdeki bağlam konusu göz önünde bulundurularak esasında tavır ve

⁶⁵ Baki Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 57.

⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/570.

⁶⁷ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 396.

⁶⁸ Moshe David Herr, "Minhag", *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: Keter Publishing House, 1978), 12/5.

⁶⁹ Miladi 1. yüzyılda ortaya çıkan bu mistik akım Babil'de yayılmış ve muhtemelen oradan da Hicaz'a geçmiştir. Merkabah, Yahudi mistisizmin temelini oluşturduğu gibi ilk dönem kilise babaları üzerinde de etkili olmuş Esseniler mezhebiyle ilişkisi kurulmuştur. Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, 59.

⁷⁰ Gershom Scholem, "Metatron", *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: Keter Publishing House, 1978), 11/1443.

⁷¹ Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, 87.

⁷² Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, 89.

tutumların eleştirildiğini ve buna referans olarak öne sürülen argümanların hedef alındığını söylemek mümkündür.⁷³

Yahudi dini metinlerinde pek rastlamadığımız ancak Kur’an’ın haber verdiği Yahudi toplulukların varlığı dikkat çekicidir. Goitein, Kur’an’daki Sebt günü yasağına uymayanların maymuna dönüşmesi (Bakara 2/65) meselesinde sahil kasabasındaki Yahudi balıkçıların Sebt günü ile ilgili imtihanının (A’raf 7/163) bölgesel olduğunu iddia etmektedir. Filistin’de maymunların yaşayamayacağını buna karşı Güney Arabistan’da çokça maymun yaşadığını belirten Goitein, balıkçı kasabasının da muhtemelen Kızıldeniz limanı olan Eyle’de bulunduğunu öne sürmektedir.⁷⁴ Aslında meseleye farklı bir açıdan bakıldığında Hicaz Yahudilerinin literatürdeki varlığını Müslümanlara borçlu olduğu ve Üzeyir’i Tanrı oğlu olarak kabul eden mezheplerinin varlığını Kur’an vasıtasıyla öğrendikleri ifade edilebilir.

5. ARAPLARIN MEDİNE’YE YERLEŞMESİ

Yemen, Arapların anayurdu ve oradan dünyaya yayıldıkları ülkedir. Burada birçok krallık kurmuşlar, Arap medeniyetini inşa etmişler ve kalıntıları günümüze kadar varlığını koruyan büyük mimari eserler ortaya koymuşlardır. Ne var ki bu bereketli ülke aynı zamanda savaşların, sel baskınlarının ve kuraklığın da ülkesi olmuştur. Tarih boyunca burada meydana gelen krizler insanların Yemen’den kuzeydeki topraklara göç etmelerine yol açmıştır.⁷⁵

Yemenliler yağmur sularının boşa akmasını önlemek amacıyla dağlar arasında setler inşa ederek suları biriktirmek suretiyle barajlar kurmuşlardı. Yemen’de bu yüzden suyun bolluğuna bağlı olarak ziraat gelişmişti. Bu sayede tarlalardan bolca ürün alınabiliyordu.⁷⁶ Bu da bölgenin zenginleşmesini ve insanların bolluk içerisinde yaşamalarını sağlıyordu. Nitekim Kur’an-ı Kerim, Sebe suresinde Sebelilerin ulaştığı bu zenginliğe işaret eder.⁷⁷ Yemen, verimli arazilere sahip olmanın yanı sıra eski çağlarda kadim milletler arasındaki ticaretin kesişme noktası olma özelliğine sahipti. Yemen’in, güney ile batı arasında ticareti sağlayan Hindistan ve Roma-Bizans deniz yolu üzerinde olması, coğrafi konum olarak önemini arttırıyordu. Bölgede üretilen ürünler çeşitli dünya pazarlarına ihraç ediliyordu.⁷⁸

Tarihte sık sık Yemen’den toplu göçlerin gerçekleştiği görülmektedir. Bu göçlerin iki temel nedeni kıtlık ve savaşlardır.⁷⁹ Ataları Yemenli olan Evs ve Hazrec kabilelerinin Yesrib’e yerleşmeleri Miladi V. yüzyıla kadar gitmektedir. Yemen’deki Me’rib Barajı’nın yıkılması ve Kur’an’da da zikredilen meşhur Arîm selinin⁸⁰ meydana gelmesi sonucunda hem güvenlik hem de kıtlık endişeleri nedeniyle bölgede yaşayanlar kuzeye göç etmişlerdir. Me’rib seddinin yıkılmasından

⁷³ Gürkan, “Temel kavramlar”, 71.

⁷⁴ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, 78.

⁷⁵ Ali, *el-Mufasssal fi tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, 2/201 vd.

⁷⁶ Ömer Faruk Harman, “Arîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 3/373-374.

⁷⁷ Sebe, 34/15.

⁷⁸ Ali, *el-Mufasssal fi tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, 2/362.

⁷⁹ Ali, *el-Mufasssal fi tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, 4/131.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/48.

sonra geniş bir bölgede tarım yapma imkânının ortadan kalkması nedeniyle meydana gelen kuraklık ve kıtlık, savaflara ve dolayısıyla göçlere sebep olmuştur.⁸¹ Bu topluluklardan birisi, Amr Müzeykiyâ b. Âmir ismindeki liderlerinin öncülüğünde önce Tihâme'ye, oradan da Kuzey Arabistan'a göç etmiştir. Bol su kaynaklarına ve tarıma elverişli topraklara sahip olan Yesrib ve civarını⁸² gördüklerinde Yemen'deki hayat tarzlarına uygun bir yurt olduğunu düşünerek buraya yerleşmişlerdir.⁸³

Ezd kabilesinin birçok kolunun kuzeye yöneldiği bu tarihi göçte Evs ve Hazrec kabilelerinin mensup olduğu, Ezd'in Sa'lebe b. Amr b. Âmir kolu da Miladî 492 yılında Yesrib ve civarına yerleşmişlerdir.⁸⁴ Bu iki kabile diğer Arapların aksine Yahudilere yakın bir çevrede yaşamayı tercih etmişlerdir.⁸⁵ Yesrib'in "Âliye" (Necid tarafındaki yüksek alanlar) ve "Sâfile" (Tihame tarafındaki düzlükler) denilen bölgelerine yerleşerek Yemen'de olduğu gibi tarımla uğraşmaya ve Yahudilerle ticari ilişkiler kurmaya başladılar.⁸⁶

Yukarıda ifade edilen Yahudi yerleşimi bu göçten uzun zaman önce gerçekleşmiş ve şehrin yerlileri hüviyetine Yahudiler sahip olmuşlardı. Bu dönemde Yesrib'de Benî Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kurayza denilen üç Yahudi kabilesi şehrin hâkimiyetini ellerinde tutuyorlardı. Bunlar şehrin siyasi ve idari hâkimleri olmakla kalmayıp yukarıda ifade edildiği üzere Medine'deki ekonomik gücü de ellerinde bulunduruyordu.⁸⁷ Dolayısıyla şehre Yemen'den gelen bu Arap toplulukları hem siyasi hem de iktisadî açıdan Yahudi kabilelere bağlı olarak ayakta kalmaya çalışıyorlardı.

5.1. Medine'deki Arap Kabilelerin Kökenleri

Klasik nesep bilginlerine göre Araplar Sâm b. Nuh'un soyundan gelmişlerdir. Bu nedenle Araplar Sâmi asıllı bir kavimdir. Nessablar Arapları genel olarak Arab-ı Bâide ve Arab-ı Bâkiye şeklinde iki gruba ayırmaktadır.⁸⁸ Arab-ı Bâide; Âd, Semûd, Tasm, Cedîs,⁸⁹ Medyen, Amâlika, Câsim, Abdu Dahm, Ubeyl, Hadûra (Kantûra) ve Birinci Cürhüm kabilesi gibi çeşitli sebeplerle yok olarak soyları devam etmemiş olan kabileleri ifade etmektedir. Arab-ı Bâkiye terimi ise; varlıklarını İslâm'ın doğuşuna kadar koruyan Arapları veya başka bir ifadeyle soyları bu tasnifin yapıldığı döneme kadar ulaşmış olan Arapları tanımlamaktadır.⁹⁰

Arab-ı Bâkiye, temel olarak Arab-ı Âribe ve Arab-ı Müsta'ribe şeklinde ikiye ayrılır. Arab-ı Âribe; Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ın soyundan gelen Kahtân (veya Yaktan)'dan türemiş olan kabilelere

⁸¹ Havva, *el-Esas fi's-sünne*, 2:23; Harman, "Arîm", 3/373.

⁸² Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/131.

⁸³ Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/127.

⁸⁴ Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ*, 1:172; Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/133; Muhammed Hamidullah, "Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 1/102.

⁸⁵ Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ*, 1/177.

⁸⁶ Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ*, 1/177; Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/128.

⁸⁷ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Medine'de* (İstanbul: Kuramer, 2020), 239.

⁸⁸ Corci Zeydan, *el-Arab kable'l-İslam* (Mısır, 1922), 37; Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 1/294.

⁸⁹ Tasm ve Cedîs'in yok olmaları hakkında bilgi için, Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 1/629.

⁹⁰ Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 1/295, 354.

denilmektedir.⁹¹ Arab-ı Müsta’ribe ise katıksız Arap olmayan, saf Arap olmayan,⁹² sonradan Araplaşan⁹³ manasına gelen ve kökenleri itibariyle Arap olmayıp sonradan Araplaşan kabileler için kullanılan bir terimdir. Arab-ı Müsta’ribe’nin belki de en meşhuru Mısırlı bir cariyeye olan Hz. Hacer ile Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İsmail’dir. Kendisi Arap olmadığı halde annesiyle beraber Hicaz’a yerleşmiş, Araplar arasında yetişmiş ve Arapçayı onlardan öğrenmişti.⁹⁴

Konumuzu teşkil eden Evs ve Hazrec kabileleri, Arab-ı Âribe’ye yani öteden beri kökeni Araplara dayanan Kahtânî asıllı iki kabiledir.⁹⁵ Evs ve Hazrec büyük bir Arap kabilesi olan Ezd’in alt kollarındandır. Ezd kabilesi de Zeyd b. Kehlân’ın en büyük kollarından birisidir⁹⁶ Bu iki kabile, Kahtân’ın Kehlân soyundan türemişlerdir. Hazrec, Evs’ten daha güçlü ve kalabalık olduğu için başlangıçta Araplar bu kabilelerin ikisine birden Hazrec demişlerdir.⁹⁷

Evs ile Hazrec, Hârise b. Sa’lebe’nin iki oğlu olup anneleri Kayle bt. Erkam b. Amr’dan⁹⁸ dolayı Araplar arasında Benî Kayle (Kayleoğulları) adıyla da meşhurdurlar.⁹⁹ Bu iki kabilenin Kahtân’a kadar uzanan şeceresi şöyledir: Hazrec ve Evs b. Hârise b. Sa’lebe b. Amr Müzeykiyâ b. Âmir Mâüssemâ b. Hârise b. İmruülkays b. Sa’lebe b. Mazin b. Ezd b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya’rub b. Kahtân.¹⁰⁰ Bu nesep zinciri, Medine Araplarının kendilerini Medine ve çevresinde sağlam bir zemine oturtmaları için son derece önem arz etmektedir. Zira yukarıdaki başlıkta da görüldüğü gibi Arap-Yahudi çatışmaları ilk başladığında yine bu nesep zincirine bağlı olan ve Suriye’de bir krallık kurmuş olan Gassaniler asabiyet güderek Medinelilere desteğe gelmişlerdi.

5.2. İslam Öncesi Medine Araplarında Sosyal ve Siyasi Hayat

Yesrib’de Yemenli Arapların ilk yerleştiği dönemde Evs veya Hazrec kabilelerinin isimleri ön plandayken zamanla nüfusun artmasıyla birlikte bu kabileler kollara ayrılmaya başladı. Dolayısıyla Evs veya Hazrec yerine zaman zaman Benî Hatme (Evs kolu) veya Benî Neccâr (Hazrec kolu) gibi artık birer kabile haline gelen alt kollar da anılmaya başlanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in Medine halkıyla gerçekleştirdiği Medine Sözleşmesi’nde de bu kollardan bazıları ayrı ayrı anılarak Evs ve Hazrec isimleri ile iktifa edilmemiştir.¹⁰¹

⁹¹ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 1/354.

⁹² Ebu Bekir Muhammed b. Şemseddin er-Râzî, *Muhtâru's-sıhah* (Şam: Dâru'l-Feyha, 2010), 294.

⁹³ Muhammed b. Yakub Fîrûzabâdî, *Kamûsu'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2009), 852.

⁹⁴ İbn Hişâm ve İbn Sa’d’daki bazı rivayetler her ne kadar Hz. İsmail’i bütün Arapların atası gibi göstermekteyse de bu görüşler nesep âlimleri tarafından kabul görmemiştir. Rivayetler için Bkz İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1:45; İbn Sa’d, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/33-34; Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ*, 1/138.

⁹⁵ Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ*, 1/138.

⁹⁶ Kehhale, *Mu'cem*, 1/16; Hüseyin Algül, “Ezd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/46.

⁹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/58-59.

⁹⁸ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/133. Kayle bt. Kamil ya da Kayle bt. Halik olduğu da söylenmiştir.

⁹⁹ İbn Sa’d, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/388.

¹⁰⁰ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsî İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 332; Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah Süheyli, *Ravdü'l-ünf* (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs, 1991), 6/149.

¹⁰¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/126-127.

Medine'ye yerleşen Araplar da Arabistan'ın sair bölgelerindeki çoğu Arap gibi müşrikti. Bunlar önceleri Yemen'den beri taptıkları putları korurken di zamanla Hicaz'daki diğer putları da benimsemiş ve Mekke'de olduğu gibi Hz. İbrahim ve İsmail'in getirdiği tevhid inancıyla eski çağlardan beri devam eden Yemen putperestliğini birleştirmişlerdi. Bu çerçevede onlar bir yandan Hacca gidip Kâbe'yi tavaf eder ve Allah'ı yüceltirken diğer yandan haclarının kâmil olması için ziyaret dönüşünde Kızıldeniz sahilindeki Menat putuna ta'zimlerini sunmaktan geri durmamışlardır.¹⁰² Bu ortak putlarının dışında Medine Araplarının her birinin evlerinde özel putları da bulunmaktaydı. Bu konuda Amr b. Cemuh'un putu ve başına gelenler İslam tarihi kaynaklarına yansımış iyi bir örnektir.¹⁰³ Dini alanda Medine'yi Mekke'den ayıran en önemli yön ise o dönem için âdeta bir putperestlik merkezi haline getirilmiş olan Kâbe gibi dini bir merkezin bulunmayışıdır. Kanaatimizce bu durum, Medineli Müşriklerin Mekkeli Müşriklere göre inanç konusunda daha müsamahakâr ve açık fikirli olmalarına sebep olmuştur.

Medine'nin dinî hayatına kâhinlerin etkisinden de söz etmek gerekir. Müşrik Araplar içinden çıkamadıkları bazı zor meseleleri bu kâhinlere götürerek onların çözüm önerilerine göre davranırlardı. Bu hususta Hz. Peygamber'in (s) dedesi Abdülmuttalib'in tecrübesi konuyu açıklar niteliktedir. Kendisine on erkek çocuk verdiği takdirde, bunlardan birini Allah'a kurban edeceğine dair adakta bulunan Abdülmuttalib, adağına uygun olarak on oğlu olunca aralarında kura çekti. Çekilen kura ilerde Hz. Peygamber'in (s) babası olacak olan Abdullah'a isabet etti.¹⁰⁴ Adağa göre Abdullah'ın kurban edilmesi gerekiyordu. Fakat yakın çevresinin baskısı altında kalan Abdülmuttalib, bir çözüm aramak durumunda kaldı. Abdülmuttalib, Kureyş kabilesinin ısrarıyla, Medine'de yaşayan bir kâhineye başvurmayı kabul etti. Fakat o, Medine'ye ulaştığında kâhinenin Medine'nin kuzeyinde bulunan Hayber'de bulunduğunu öğrendi.¹⁰⁵ Bunun üzerine Hayber'e giden Abdülmuttalib meseleyi kendisine arz edince kâhine şöyle dedi: "Çocukla, sizde adet olan kan bedeli (on deve) arasında kura çekin. Şayet kura yine çocuğa isabet ederse, kan bedeline ilâve ederek, kura develere isabet edinceye kadar devam edin!" Mekke geleneği, kan bedeli olarak on deve kabul ediyordu; kura ile 100 deveye razı oldu. Abdülmuttalib, tam olarak mutmain olmak için, oğlu ile 100 deve arasındaki kurayı üç defa tekrarladı ve oğlunun hayatı bu şekilde kurtuldu.¹⁰⁶ Bu kâhine, sadece Yahudilerin yaşadığı Hayber'e gittiğinden dolayı kendisinin de Yahudi olabileceği düşünülebilir.¹⁰⁷ Bu meseleden de anlaşılmaktadır ki bırakın Medine Araplarını, bütün Arabistan'da saygı gören Kureyş Arapları bile Yahudilerin ilmine ve görüşlerinin isabetli oluşuna itimat etmekteydiler.

Medineli Araplar kültürel açıdan Arabistan'ın diğer bölgelerinden pek de farklı değildi. Onlarda da şiir çok önemli bir yer tutmaktaydı. Şiirle övünürler, kabilelerinin üstünlüklerinin

¹⁰² Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Asnâm* (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2000), 13. Ayrıca bazı değerlendirmeler için bk. Zengin, Fethullah, *Ensar Kitabı İslâm Siyasi Tarihinde Ensar*, 31.

¹⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/452.

¹⁰⁴ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 85.

¹⁰⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/201.

¹⁰⁶ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 92.

¹⁰⁷ Hamidullah, "Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", 105.

ispatlanmasını onunla sağlarlar ve kabileler arasında bir propaganda aracı olarak kullanırlardı.¹⁰⁸ Şiir, onların aynı zamanda en büyük eğlencelerinden biri ve bir sosyalleşme aracıydı. Bu nedenle Medineliler Araplar ünü Gassanî saraylarına kadar uzanan Ka’b b. Malik ve daha sonra Peygamber şairi olarak anılacak olan Hassan b. Sabit gibi şairler yetiştirmişlerdir.¹⁰⁹

Medine’ye yerleşen Araplar bir süre sonra kendi aralarında mücadeleye tutuşarak etkileri Hz. Peygamber dönemine kadar devam eden bir savaş ve kan davası sarmalına girmişlerdir. Evs ve Hazrec arasında Sümeyr Savaşı olarak adlandırılan ilk savaşın ardından aralıklarla yaklaşık 120 yıl devam eden bir savaş silsilesi cereyan etmiştir. Bu savaşlarda çoğunlukla daha kalabalık olan Hazrec kabilesi galip gelmiştir. Buna mukabil Evs kabilesi de Yahudi kabilelerle ittifak kurarak karşı koyma çabasına giriştiyse de Hazrec de Yahudilerle kurduğu ittifaklar sayesinde dengeyi kendi lehine korumaya devam etmiştir. Bu savaşların en kanlısı ve aynı zamanda sonuncusu Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden kısa bir süre önce meydana gelen Buâs Savaşıdır. Buâs, Evs kabilesinden bir kişinin Hazrec’e sığınan bir yabancıyı öldürmesi üzerine başlamıştır. Her iki kabilede de birçok ileri gelenin hayatını kaybettiği savaş, Hazrec lideri Amr b. Nu’man’ın atılan bir okla öldürülmesi ve Evslilerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu zafer, Evs’e de son derece pahalıya mal olmuştur. Zira savaşın kazanmalarına rağmen onlar da kabilenin ileri gelenlerini kaybetmişlerdir. Galip gelen Evs ve mağlub olan Hazrec, savaştan sonra Yahudilere daha da muhtaç hale gelmişlerdir. Savaşın hicretten beş veya altı yıl kadar önce gerçekleştiğini öne sürenler olduğu gibi bunun hicretten 40 yıl önce olduğunu iddia edenler de vardır.¹¹⁰ Buâs Savaşı’nın hicretten 40 yıl önce gerçekleşmiş olması ihtimali aslında oldukça düşüktür. Zira savaşın her iki taraf üzerinde yıkıcı etkileri olmuş ve Evs ile Hazrec kabilelerinin ileri gelenlerinden birçoğu öldürülmüştür. Bu ise söz konusu kabilelerin İslam’a girmesine dolaylı bir katkı sunmuştur. Oysa Buâs Savaşı’nın 40 yıl önce gerçekleştiğini kabul etmek onların liderlerinin savaşta öldürüldüğü ve yeni nesil gençlerin kabile yönetiminde söz sahibi olduğu gerçeği ile çelişmektedir. Dolayısıyla Buâs’ın hicretten sadece birkaç yıl önce gerçekleştiğini kabul etmek sonuçları itibariyle daha makuldür.

6. ARAP-YAHUDİ İLİŞKİLERİ

Araplar Yahudilerle, ticarî, dinî ve kültürel hayat alanlarında bazı ilişkiler geliştirmişlerdir. İki topluluk arasında uzun yıllar devam eden savaşa rağmen birbirleriyle ticari ilişkileri kopmamış dini ve kültürel olarak da birbirlerini etkilemeye devam etmişlerdir. Araplar Yesrib’e yerleştikten sonra uzun bir süre Yahudilerin siyasi egemenliği altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Tarihte birçok defa görüldüğü üzere yerleşik bir topluma iltica eden göçmenler maddi imkânlardan, siyasi nüfuzdan ve bazen de göç ettikleri toplumda etkin olmalarını sağlayacak miktarda nüfustan yoksundurlar. Oysa şehre eskiden beri yerleşmiş olan Yahudiler, tüm bunlara sahip olarak Yesrib’e

¹⁰⁸ Mehmet Yalar, “İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 62 vd.

¹⁰⁹ el-Vâkıdî, *el-Megâzi*, 1051; Ebû Abdullah Muhammed İbn Sellam, *Tabakâtü fuhûli’s-şuarâ*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Cidde: Dâru’l-Medeni, ts.), 2/215.

¹¹⁰ Semhûdî, *el-Vefâu’l-vefâ*, 1/215-219.

gelen bu Yemenli çiftçileri iş gücü olarak hurma ziraatinde kullanmış ve belli bir güce ulaşmalarına kadar da onların tamamen kendilerine bağımlı olmalarını sağlayabilmişlerdi.¹¹¹

Yerleştikleri toprakların Yahudilere ait olması; geçim olarak çok büyük zorluklar içerisinde bulunmaları gibi etkenler, başlangıçta Evs ve Hazrec kabilelerini Yahudilerin baskı ve zulmüne boyun eğmek zorunda bırakmıştı. Dolayısıyla Evs ve Hazrec'iler zoraki de olsa Yesrib'e geldikleri ilk yıllarda Yahudilerle uyum içerisinde yaşadılar ve onlarla bu barış halini sürdürmek için çeşitli antlaşmalar yaptılar. Böylece her iki taraf bir süreliğine karşılıklı güven içinde yaşadı. Ancak zaman geçtikçe Evs ve Hazrec kabilelerinin nüfusunun artması, maddi açıdan zenginleşmeleri ve daha geniş arazilere sahip olmaya başlamaları Yahudileri tedirgin etti. Yahudiler, çok geç kalmadan bu duruma müdahale etmek amacıyla aralarındaki antlaşmayı bozma kararı aldılar.¹¹² Rivayetlere göre Yahudiler bu aşamada Araplardan onur kırıcı bazı taleplerde bulunmaya başladılar. Örneğin Evs veya Hazrec'den evlenmek isteyen birisi önce evleneceği kadını Yahudi liderlerinden Fityevn'e göndermek zorundaydı.¹¹³ Yahudilerle yapılan mücadelede tetikleyici olay ise Hazrec reisi Mâlik b. Aclân'ın kız kardeşinin Benî Süleym'den biri ile evlenmesi üzerine Fityevn'in ona söz konusu şartı hatırlatan bir elçi göndermesi oldu.¹¹⁴ Bu durum Evs ve Hazrec için bardağı taşıran son damla olmuş ve Yahudilere karşı bir savaşa girişmişlerdir.¹¹⁵ Bu rivayette ismi geçen Mâlik b. Aclân'ın oğlu Osman'ın Bedir Savaşı'na katılan bir sahabi olduğu düşünülürse bu olayların İslâm'dan kısa bir süre önce gerçekleştiği söylenebilir. Ayrıca bu rivayetin detaylarına dair bazı tenkitler ve şüpheler olsa bile rivayetin kendisinden Arap-Yahudi ilişkilerinin İslâm'dan hemen önceki dönemde barışçıl olmadığını çıkarmak mümkündür.

Yahudiler bu esnada hala güçlü olan taraf olduğu için Yesrib Araplarıyla rahatlıkla başa çıkabilecek kapasitediler. Bu durumun farkında olan Evs ve Hazrec kabileleri, kendileri gibi Yemen'den kuzeye göç edip Suriye'de bir krallık kurmaya muvaffak olmuş olan akrabaları Gassânîlerden aldıkları destek sayesinde Yahudilere galip geldiler.¹¹⁶ Bu çekişme ve savaşlardan sonra Yesrib'in dışına yerleşmiş olan Evs ve Hazrec kabileleri şehrin iç kısmına yerleştiler.¹¹⁷ Evs ve Hazrec, bu savaşlardan sonra artık Medine içinde kendilerine ait utumlar inşa etmişlerdir. Üstelik Yahudilerle yaptıkları ve Gassânîler'in yardımıyla galip geldikleri savaşta Yahudilerden de bazı utumlar ele geçirmişlerdi.¹¹⁸ Ancak bir süre sonra Yahudilerin kıskırtmasıyla Evs ve Hazrec birbirine savaş açmış ve yaklaşık 120 yıl boyunca birbirleriyle mücadele etmişlerdir.

Öte yandan bu ilişkiler devamlı surette etkileme ya da etkilenme şeklinde gerçekleşmemiştir. Örneğin ticari zekâları ve girişimcilikleri neredeyse her dönemde ve var oldukları beldede meşhur

¹¹¹ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/127.

¹¹² Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/127.

¹¹³ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/132.

¹¹⁴ Cevad Ali, her ne kadar Medine ile ilgili kaynaklarda bu bilgi varsa da benzer hikâyelerin Yemen kralları hakkında da anlatıldığını belirterek bu rivayetlere temkinli yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu rivayetlerin sıhhati konusunda şüpheye düşsek bile Yahudiler'in Araplara hiç de dostça davranmadıkları kesindir. Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/133.

¹¹⁵ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beirut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilal, 1988), 26.

¹¹⁶ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 128.

¹¹⁷ Semhûdî, *el-Vefâu'l-vefâ*, 1/190.

¹¹⁸ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4/132.

olan Yahudiler Medine’de de ticaret üzerinde bir hegemonya kurmuş olmalarına karşın Medine Araplarının büyük oranda onların bu ticari hayatından etkilenmedikleri görülmektedir. Medineli Arapların varlıklı olanları çoğunlukla sahip oldukları zirai alanların büyüklüğüyle ölçülürken Abdullah b. Übey gibi birkaç istisnai ismin ticaret de yaptığını görmekteyiz. Bununla beraber İbn Übey’in ticari faaliyeti de yine Yahudilerle yakın bir müttefiklik ilişkisine dayanmaktaydı.¹¹⁹ Arapların Medine ekonomisine hâkim olmaları, ticaret ehli olan Mekke Araplarının şehre göç etmesinden sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Medineli Arapların Yahudilerden ticaret alanında çok fazla etkilendiklerini söylemek mümkün değildir.

Yüzyıllar süren birlikte yaşama tecrübesine ve Arabistan’ın her tarafının yoğun bir Arap nüfusuna sahip olmasına rağmen Medine Yahudilerinin tamamen Araplaşmayıp varlıklarını sürdürmüş olmaları dikkat çekicidir. Aynı şehirde yaşayan bu iki toplumdan Arapların da Yahudiliği benimsememiş ya da Yahudiliğe geçmemiş olmaları da üzerinde durulması gereken konulardır. Her iki taraf da birbirlerini giyim kuşam, kültür, dil ve başka alanlarda etkilemekle beraber bu durum hiçbir zaman bir topluluğun diğeri içinde erimesine yol açmamıştır. Kanaatimize göre bunun temel iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi ve daha çok Yahudileri ilgilendiren kısmı dini inancın milli aidiyet duygusunun bir parçası halinde olmasıdır. Bu nedenle kendini Yahudi inancına mensup biri olarak gören Medine Yahudileri kendilerini asla putperest Araplarla aynı potada görmemiştir. İnanç olarak kendini ayrı gördüğü sürece de etnik/milli olarak kendisini etrafındaki Arap toplumundan farklı görmüştür. İncancını değiştirmesi yönünde herhangi bir baskıya maruz kalmadan burada yüzyıllarca yaşamaları da bu durumun sürmesine katkıda bulunmuştur. Arap ve Yahudilerin birbirlerine karışmalarına mâni olan diğer sebep ise Arapların nesebe verdikleri olağanüstü önemden kaynaklanmaktadır. Öyle ki Araplar neseplerini Hz. Adem’e kadar, buna güçleri yetmediği takdirde ise Kahtan’a, Ma’da ya da ulaştırabildikleri en uzak ataya kadar dayandırabiliyorlardı. Bunu da gerek şairleriyle gerekse de sözlü tarihleri ve hafızalarıyla devamlı canlı tutuyor ve kabileler arası bir tefahür vesilesi haline getiriyorlardı. Dolayısıyla bu neseplere düşkünlüğü Arapların Yahudilere karışmasına mâni olduğu gibi Yahudilerin de bu neseplerden birine iltihak etmesine engel olmuştur. Böylece aralarındaki son derece yakın ilişkiye ve yüzyıllarca aynı şehirde yaşamalarına rağmen Araplar Arap olarak; Yahudiler de Yahudi olarak kalmışlardır.

SONUÇ

İslam öncesi dönemde Medine, Arapların ve Yahudilerin birlikte yaşadığı bir Hicaz şehri idi. İslam’dan sonra da bu durum bir süre devam etmiş ancak zaman içinde Yahudilerin Medine sözleşmesinin hilafına hareket etmeleri üzerine şehirdeki varlıklarına son verilmiştir. Yesrib her ne kadar Arap-Yahudi nüfusuna ev sahipliği yapmış olsa da özü itibarıyla bir Arap şehridir. Zira buraya ilk yerleşimin bilindiği tarihte burada Amâlika Arapları yaşamışlardır. Daha sonra Yahudiler buraya gelerek bütün Yesrib vadisini ele geçirmişlerdir. Ancak onların bu hâkimiyeti de kalıcı olmamış ve Yemen’deki hayat şartlarının zorluğundan dolayı göç eden kitleler Yesrib’e de yerleşmiş ve tarihin akışı içinde Yesrib’deki Yahudi hâkimiyeti son bulmuştur.

¹¹⁹ Lecker, “İslam Öncesi ve İslam’ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine”, 250.

Yesrib'e yerleşen Yahudilerin kökeni hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Yahudi kaynakları buradaki Yahudilerden neredeyse hiç söz etmezken Müslümanlar tarafından kaleme alınan kaynaklar ise çoğunlukla bir tahminden öteye gitmeyen bazı yorumlar nakletmektedirler. Ancak hepsinin ortak noktası Yahudilerin eski zamanlardan beri buraya yerleştikleri yönündedir.

Yesrib Yahudileri, Arabistan Yarımadası'nın tamamı düşünüldüğünde muazzam bir Arap nüfusunun içindeki küçük bir insan topluluğundan ibaret olduğu için zaman içinde Araplardan birçok alanda etkilenmişlerdir. Bilhassa dillerinin yakın olmasının da etkisiyle Arapçanın büyük etkisi altında kalmışlardır. Arap isimleri kullanıyor, aralarında Arapça konuşuyor ve hatta Arapça şiirler inşad ediyorlardı. Bununla birlikte bu durum onların İbraniceyi tamamen unutmalarına yol açmamış, din adamları ve bazı ileri gelenleri aracılığıyla dillerini muhafaza etmişlerdir.

Medine Yahudileri ve Arapların dini alanda dil alanında olduğu gibi büyük bir etkileşim içinde olduklarını söylemek zordur. Bir arada geçirilen yüzyılların sonunda bile Araplar putperest kalmaya; Yahudiler ise kutsal metinlerine bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Bununla birlikte Arapların, kitap ehli ve ilim sahibi olmaları vasıflarından dolayı Yahudilere saygı ve itibar gösterdikleri görülmektedir. Özellikle kâhinlik gibi her iki tarafça kabul gören bazı alanlarda Araplar tereddüt etmeden Yahudilere başvurmakta ve onların yol göstericiliğine rıza göstermekteydi.

Medine Yahudi toplumu dini otorite olan ahabâr ve rabbâniyyûn tarafından yönetilmiştir. Gerek Kur'an'daki ilgili ayetler ve gerekse yukarıda belirtilen rivayetler, söz konusu din adamlarının siyasi ve toplumsal meselelerde de karar mercii olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Kur'an din adamlarının siyasi ve sosyal meselelerde adalet ve doğruluk gibi hususlara riayet etmemelerini eleştirmiştir. Ancak söz konusu tutumların hicret sonrasında özgü olmadığı, Cahiliye döneminde de Arap-Yahudi ilişkilerinin benzer bir minvalde devam ettiği görülmektedir.

İslam öncesi dönemde Medine Araplarının kendi aralarında yaptıkları savaşlarda Medine Yahudileri de müttefik olarak gerek savaş meydanında gerekse de lojistik ve mali destek unsuru olarak yer almışlardır. Abdullah b. Übey b. Selûl'ün her fırsatta Hz. Peygamber'in, kendilerinin eski müttefikleri olan Yahudilerin hukukunu gözetmesi konusunda ısrarcı olması örneğinde olduğu gibi bu ittifaklar öylesine güçlüdür ki hicret sonrası dönemde de özellikle münafıklar arasında varlığını hissettirmiştir.

Medineli Arapların ticaretten çok tarımla meşgul olmalarının arka planında atalarının Yemen'de çiftçilik yapan kimseler olması yatmaktadır. Kendileri de bu işe yatkın kimseler oldukları için yerleşim yeri olarak Medine'yi seçmişlerdir. Bir diğer önemli sebep ise Medine'ye geldikleri dönemde şehrin iktisadi hayatına Yahudilerin egemen olmasıdır. Medine'ye göçmen kimlikleriyle gelen bu insanlar, mali imkânlarının kısıtlılığı ve kendilerine ait arazilerinin bulunmamasından dolayı zorunlu olarak Yahudilere ait tarım arazilerinde çiftçilikle uğraşmışlardır. Nitekim hicretten sonra da bu özelliklerini büyük oranda korumuşlar ve muhacirler şehrin ticaretinde söz sahibi olup Yahudi çarşılarına alternatif pazar yerleri kurarken onlar, geleneksel geçim kaynakları olan çiftçiliğe devam etmişlerdir.

Genelde Hicaz özelde Medine Yahudileri literatürde kendisine yer bulmalarını İslam kaynaklarına borçludur. Bu bağlamda Üzeyir'in Allah'ın oğlu olma meselesi gibi Hicaz Yahudileri içerisinde konumlanan farklı yaklaşımların bu sayede gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Kur'an'ın muhatap olduğu Medine Yahudilerine yönelik kimi tespitlerinin tüm Yahudilere teşmil edilmesi önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Hicaz Yahudileri özelinde ortaya çıkan bu problemler başta dinler tarihi, İslam tarihi ve tefsir olmak üzere birçok bilim dalını ilgilendirmektedir. Bu ve benzeri hususların çözümü ise öncelikle din bilimleri alanında disiplinlerarası çalışmaların yaygınlaşması ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. "Sinagog". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/222-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Adam, Baki. "Üzeyir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sâki, 2001.
- Arslantaş, Nuh. *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Kuramer, 2016.
- Arslantaş, Nuh. "Hz.Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler". *İSTEM* 11 (01 Aralık 2008), 9-46.
- Baş, Mustafa. *Hicaz Yahudileri: Tarihçe Etnik Yapı ve Dini Uygulamalar*. İstanbul: Kopernik Kitap, 2019.
- Bedr, Abdulbasit. *et-Tarihu's-şamil li'l-Medinetü'l-münevvere*. Medine, 1993.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilal, 1988.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sahibi's-şeria*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 305-318. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Cilacı, Osman. "Ahbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Dabbî, Mufaddal. *el-Mufaddaliyât*. çev. Ahmed Muhammed Şakir - Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- Derveze, M. İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1989.
- Firestone, Reuven. "İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü". çev. Ertuğrul Döner - Ahmet Rıfat Geçioğlu. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014), 191-222.
- Fîrûzabâdî, Muhammed b. Yakub. *Kamûsu'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2009.
- Gil, Moshe. *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*. İng. çev. David Strassler. Leiden: Brill, 2004.
- Goitein, S. D. *Yahudiler ve Araplar*. çev. Nuh Arslantaş - Emine Buket Sağlam. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Gürkan, Salime Leyla. "Rabbâniyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gürkan, Salime Leyla. "Temel kavramlar". *Kur'an'da Yahudiler*. ed. Ömer Faruk Harman. 29-122. İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019.

- Ğadban, Yasin. *el-Fikru's-siyasi inde'l-Ensar*. Jamhoro/Pakistan, 1993.
- Hamidullah, Muhammad. *İslam Peygamberi*. çev. M. Said Mutlu. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.
- Hamidullah, Muhammed. "Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Harman, Ömer Faruk. "Arîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Havva, Said. *el-Esas fi's-sünne*. İstanbul: Hikmet Neşriyat, ts.
- Herr, Moshe David. "Minhag". *Encyclopedia Judaica*. 12/5-7. Jerusalem: Keter Publishing House, 1978.
- Hoyland, Robert G. "The Jews of Hijaz in the Quran and in their inscriptions". *New Perspective on the Qur'an*. ed. Gabriel said Reynolds. 91-116. London: Routledge, 2011.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed. *Tarihu İbn Haldun*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsî. *Cemheretü ensâbi'l-Arab*. thk. Komisyon. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed. *Sîretu İbn İshak*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî. *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Sellam, Ebû Abdullah Muhammed. *Tabakâtü fuhûli's-suarâ*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Cidde: Dâru'l-Medeni, ts.
- İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed. *Kitâbü'l-Asnâm*. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2000.
- İsfahanî, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin. *Kitâbu'l-Eğâni*. thk. İhsan Abbas. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1423.
- Komisyon. "Medina". *Encyclopedia Judaica*. 11/1211-1212. Jerusalem: Keter Publishing House, 1978.
- Kurt, Ali Osman. *Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Lecker, Michael. "İslam Öncesi ve İslam'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine". çev. Mehmet Mahfuz Söylemez. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (ts.), 157-172.
- Margoliouth, David Samuel. *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*. çev. Suat Ertüzün. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.

- Newby, Gordon Darnell. *A History of the Jews of Arabia: From Ancient Times to Their Eclipse under Islam*. South Carolina: University of South Carolina Press, 1988.
- Okiç, Tayyib. "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1958), 11-19.
- Râzî, Ebu Bekir Muhammed b. Şemseddin. *Muhtâru's-sihah*. Şam: Dâru'l-Feyha, 2010.
- Scholem, Gershom. "Metatron". *Encyclopedia Judaica*. 11/1443-1446. Jerusalem: Keter Publishing House, 1978.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed. *el-Vefâu'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafa*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf Kızıoğlu. *Mir'atü'z-zaman fi tarihi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risaleti'l-İlmiyye, 2013.
- Stillman, Norman A. *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1979.
- Süheyli, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah. *Ravdü'l-ünf*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs, 1991.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tarihü't-Taberî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türas, 1967.
- Tarakçı, Muhammet. "Tevrat ve İncil'in Tahrîfi ile İlgili Kur'ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu". *Usul İslam Araştırmaları* 2/2 (2004), 33-54.
- Uraler, Aynur. *H. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular*. İFAV Yayınları, 2015.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *el-Megâzi*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-A'lemi, 1989.
- Watt, W. Montgomery. *H. Muhammed Medine'de*. İstanbul: Kuramer, 2020.
- Yakubî, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer. *Tarihu Yakubî*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1415.
- Yalar, Mehmet. "İslami Arap Şiiri ve H. Peygamber". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 61-88.
- Zengin, Fethullah. *Ensar Kitabı İslâm Siyasi Tarihinde Ensar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Zengin, Fethullah. "Pazar'ın Kuruluşu ve İslam İktisadî Hayatındaki Yeri". *Siyer Dersleri Medine Dönemi*. ed. İdris Söylemez. Malatya: Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2019.
- Zeydan, Corci. *el-Arab kable'l-İslam*. Mısır: y.y., 1922.
- Zeyveli, Hikmet. *Medine Sahifesi*. İstanbul: Kuramer, 2019.